

БРИТАНСЬКІ ПРАВЛЯЧІ КОЛА ЩОДО МАЙБУТНЬОГО ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (вересень–листопад 1939 р)

Ігор МРАКА

Львівський національний університет імені Івана Франка
асистент кафедри історичного краєзнавства

Початок Другої світової війни та поразка в ній Польщі змінили розстановку сил на європейському континенті у політичній, військовій і економічній площинах. Реалії вимагали від британського керівництва внесення змін у зовнішню політику, незважаючи на попередньо взяті на себе політичні зобов'язання гарантувати незалежність Польщі. Втім офіційні Париж та Лондон визнали та підтримували відносини з польським урядом на еміграції, очолюваним Владиславом Сікорським. Перші польсько-британські зустрічі засвідчили відсутність монолітної візії серед британських урядовців та політиків щодо майбутнього Польщі та неоднозначне трактування воєнно-політичних кроків керівництва Кремля.

Ключові слова: Польща, Велика Британія, Радянський Союз, кордони, лінія Керзона.

Після воєнної поразки польськї політики 30 вересня 1939 р. створили уряд на еміграції, очолений Владиславом Сікорським. Новостворений уряд визнали Франція та Велика Британія. Тим часом на підставі таємного протоколу пакту Ріббентропа-Молотова, підписаного 23 серпня 1939 р.¹, територію Польщі поділили Німеччина та СРСР. Після незначних коректив остаточний варіант німецько-радянського кордону визначено і юридично закріплено двостороннім договором про дружбу і кордони від 28 вересня 1939 р.². В такий спосіб, як було відзначено у заяві німецького та радянського урядів, “створено міцний фундамент для тривалого миру у Східній Європі”³. Підписання названого договору негативно сприйняли в британських урядових колах⁴.

Велика Британія не погоджувалася зі змінами, що сталися у східноєвропейському регіоні. Політичні реалії вимагали від британців внесення певних коректив до основних принципів зовнішньої політики, окремо як стосовно Радянського Союзу, так і Німеччини. Оголошення ж війни тільки Німеччині, вказувало, що офіційний Лондон по-різному трактував дії обох окупантів. Чимало політиків Заходу вважали, що СРСР не брав участі у поділі Польщі, оскільки терени Західної України та Західної Білорусі не були польськими. Натомість, Німеччину вважали винуватцем початку війни, головним окупантом польських земель, з нею асоціювали боротьбу за відновлення незалежності Польщі⁵. Не знаючи про таємний протокол пакту Ріббентропа-Молотова, західні уряди трактували дії Кремля як забезпечення безпеки СРСР на заході⁶. Цьому сприяв також пізніший вступ Червоної армії на терени Речі Посполитої⁷.

Тим не менш, напад Радянського Союзу на Польщу викликав негативну реакцію в урядових колах і в англійському суспільстві⁸. Прем'єр-міністр Великої Британії Невіл Чемберлен мав намір одразу ж опротестувати дії радянського

керівництва. Але уряд, а особливо міністр закордонних справ Едвард Галіфакс, переконали його не вдаватися до такого заходу⁹. Вимоги національної безпеки країни не дозволяли британським лідерам робити кроків, які вели б до конфронтації з Москвою. Немаловажну роль у цьому зіграв також той факт, що 17 вересня 1939 р. у нотах Паулю Наджігару та Вільяму Сідсу – послам Франції та Великої Британії Москва заявила про намір дотримуватися у відносинах з цими державами політики нейтралітету¹⁰. За таких обставин західні союзники Польщі обмежилися тільки нотою протесту від 19 вересня з вимогою припинити просування і вивести радянські війська з польської території¹¹. Проте такий крок був радше просто формальністю. У дійсності британським дипломатичним представництвом після 17 вересня 1939 р. були дані роз'яснення, що Велика Британія не тільки не воюватиме з СРСР, але й повинна залишатися з ним у добрих відносинах¹².

Це можна було відчутти з заяви глави уряду, зробленій вже на третій день після перетину частинами Червоної армії східного кордону Польщі. Виступаючи у британському парламенті 20 вересня 1939 р., Н. Чемберлен відзначив, що “наше головне завдання це звільнити Європу від довічного страху перед німецькою агресією і дати можливість народам Європи зберегти незалежність та свободу”¹³. З контексту промови ставало зрозумілим, що британське керівництво не зрікалося своїх зобов'язань стосовно Польщі, і мало намір провадити боротьбу з Німеччиною за відновлення її незалежності. Про осудження радянських дій чи намір вступати у конфлікт з СРСР через польські інтереси не йшлося.

Втім, наприкінці вересня 1939 р. британці все ще сподівалися вирішити конфлікт дипломатичним шляхом¹⁴. Лондон припускав ймовірність мирних переговорів з німецькою опозицією, але в жодному випадку не з урядом Адольфа Гітлера¹⁵. З цією метою у структурах британського Міністерства закордонних справ протягом вересня 1939 р. розроблялися основні положення офіційної позиції Великої Британії на мирних переговорах, якщо такі пропозиції будуть з боку Німеччини.

1 жовтня 1939 р. референт у справах Східної Європи центрального департаменту Форин Оффіс Айвон Кіркпатрик представив результати роботи у формі доповідної записки. Опираючись на аналізі геополітичних інтересів усіх сторін конфлікту, національному складі населення окупованих територій, а також географічному маркіруванні німецько-радянського кордону, британський експерт виклав ряд цікавих і важливих міркувань.

Автор вважав, що необхідною умовою для початку переговорів повинно стати звільнення німцями тих територій, які заселені поляками і чехами¹⁶. Водночас, британський експерт не залишав поза увагою і радянський фактор. А. Кіркпатрик безспідставно припускав, що “радянська інтервенція зробила справу відбудови Польщі надто важкою, якщо й взагалі можливою”. Усвідомлюючи небажаність конфлікту з СРСР він вважав, що було б доречним у якийсь спосіб дати зрозуміти Кремлю незацікавленість Великої Британії у відновленні “давніх кордонів Польщі”¹⁷.

Необхідність, а водночас і вигідність, такого кроку А. Кіркпатрик об'рунтовав тим, що території, окуповані частинами Червоної армії, у переважній більшості заселені непольським населенням, чого не можна було сказати про німецьку зону окупації. Наголос автора документу на національному складі населення територій, окупованих Німеччиною та Радянським Союзом, був не випадковим. Британці усвідомлювали, що Радянський Союз анексував території, більшість з яких в етнічному відношенні були далеко непольськими. Сумніви у доцільності їх приєднання до Польщі після Першої світової війни висловлювали британські політики протягом міжвоєнного періоду¹⁸.

Усвідомлюючи обмежені можливості впливу на Кремль, А. Кіркпатрик песимістично оцінював шанси виведення радянських військ до лінії передвоєнного кордону. Більше того, експерт припускав, що якщо найближчим часом не буде покладено конфлікту, то терени колишніх "східних кресів" будуть настільки "очищені" репресивними органами СРСР, що їх повернення до Польщі під кінець війни стане неможливим. Тому, А. Кіркпатрик вважав, що для британського уряду було б кращим задекларувати про застосування етнографічного принципу при врегулюванні проблеми кордонів Польщі на сході, що дозволило б "вби-ти клин між обох агресорів". Такої позиції, згідно його міркувань, слід було дотримуватись доти, доки Радянський Союз не виступить проти Великої Британії¹⁹.

Висновки А. Кіркпатрика віддзеркалювали до певної міри настрої, які панували у зовнішньополітичному відомстві країни, його структурах. У будь-якому випадку тези цього меморандуму яскраво свідчать про те, що відновлення незалежності Польщі асоціювалося у багатьох британців з територіями, що перебували під німецькою окупацією. Можливість повернення воєводств з переважаючим українським чи білоруським населенням видавалася досить сумнівною. За таких обставин британці більше були зацікавлені у дотриманні нейтралітету у відносинах з Радянським Союзом, аніж конфронтації з ним²⁰.

Події перших днів жовтня 1939 р. унеможливили врегулювання конфлікту за столом переговорів. 6 жовтня А. Гітлер виголосив промову у Райхстазі. У ній він, зокрема, зазначив: "Для чого ця війна на Заході? Щоб відновити Польщу? Польща така, як вона вийшла з Версальського договору, ніколи не відродиться. І це гарантують дві з найбільших держав світу"²¹. Про відновлення політичної незалежності Польської держави не згадувалося. Було очевидним, що німецький канцлер вважав польське питання розв'язаним остаточно. Пропозиції такого характеру не влаштовували уряд Великої Британії, а тому були відхилені. Н. Чемберлен, виступаючи у парламенті з цього приводу, заявив, що його країна не може погодитися з пропозиціями А. Гітлера, оскільки це означало б відмову Великої Британії від принципу вирішення усіх міжнародних суперечок мирним шляхом²².

Неможливість врегулювання конфлікту з Німеччиною шляхом переговорів вимагали від британського керівництва внесення ясності у відносини з СРСР, як одного з можливих союзників. Це було доволі складною справою. Протягом

осені 1939 р. в англійському політичному середовищі йшли постійні дискусії та активний обмін поглядами стосовно оцінки дій Кремля. У ході розмов часто можна було почути діаметрально протилежні трактування політики СРСР. Британці по-різному висловлювалися щодо перспектив відносин з Кремлем.

Не слід забувати, що попри зовнішнє неосудження керівництвом Великої Британії радянських дій у Польщі, восени 1939 р. антирадянські настрої в суспільстві були доволі сильними. Чимало британських політиків вбачали у діях Радянського Союзу загрозу поширення комунізму в Європі і вважали, що більшовики були більшою загрозою для країн Заходу, ніж гітлерівці²³.

Однак, були й такі, які кваліфікували кроки московського керівництва далеко не з ворожих позицій, а тому пропонували інші підходи для моделювання відносин з Радянським Союзом. Прикладом можуть бути заяви члена парламенту та лейбористської партії Стаффорда Кріппса. Вже у вересні 1939 р. він одним з перших виправдовував дії Кремля, трактуючи їх як забезпечення безпеки своєї країни. Щоб утримати нейтралітет СРСР і не допустити його вступу у війну проти Великої Британії, він пропонував ініціювати укладення двосторонніх торгівельних угод та договору про ненапад²⁴. Проте ініціативи С. Кріппса не викликали особливого зацікавлення у Форин Оффіс. Свідченням цьому може бути заява одного з чиновників британського МЗС Френка Ласцеллеса про те, що «наші відносини з Радянським Союзом є настільки поганими, що я сумніваюся, щоб дії Стаффорда Кріппса не зробили їх ще гіршими»²⁵. Ідея С. Кріппса не отримала підтримки з-поміж дипломатів. Можна навести кілька причин такої постави останніх до ідей С. Кріппса. Проте, найголовнішими, на наш погляд, були дві – непевність британців в дієвості таких кроків та непередбачуваність реакції Москви.

Після відхилення мирних пропозицій А. Гітлера стало очевидним, що рано чи пізно Велика Британія змушена буде розпочати активні воєнні дії проти Німеччини. Для британських політичних лідерів все більш актуальним ставало питання унормування, а по можливості й покращення взаємин з Радянським Союзом. Це було відчутним на урядовому рівні. Проте найбільше це проявилось у виступах окремих політиків та громадських діячів²⁶. Поступово у політичних колах Лондона все більше набирала ваги думка про те, що з часом стратегічні інтереси Берліна та Москви призведуть до конфлікту між ними²⁷. Відтак еластична політика щодо СРСР та зорієнтованість у причинах радянсько-німецьких непорозумінь дозволили б, на думку аналітиків, прискорити розрив між ними²⁸. Не вірячи у міцність і довготривалість радянсько-німецької співпраці, британці прагнули будь-що не допустити її поглиблення. Як наслідок, британські політики у більшості випадків прагнули створити у відносинах з Кремлем атмосферу приязності та доброзичливості, звести до мінімуму ступінь недовіри.

Так, В. Черчилль у радіовиступі 1 жовтня 1939 р. зауважив, що було б набагато краще, якби «російські армії стояли на своїх сьогоднішніх позиціях як друзі та союзники Польщі, а не як окупанти»²⁹. Зміщення ж західного кордону СРСР, на

його думку, "...було необхідним з точки зору (забезпечення – *I. М.*) безпеки Росії від нацистської загрози"³⁰. Про таємний протокол пакту Ріббентропа-Молотова британські політики не знали³¹. 26 жовтня під час засідання парламенту Н. Чемберлен, коментуючи заяву В. Черчілля, зазначив, що останній висловив власну думку, проте "така інтерпретація не відрізняється від поглядів уряду Його Величності"³².

Подібно можна розцінити висловлювання заступника глави Форин Оффіс Річарда Батлера на зустрічі з радянським представником у Великій Британії Іваном Майським 17 жовтня 1939 р. Він, зокрема, зазначив, що "уряд Чемберлена бажає бачити етнографічну Польщу скромних розмірів і в британському уряді вважають, що не може бути і мови про повернення до Польщі Західної України і Західної Білорусії"³³. Було очевидним, що своїми заявами В. Черчілль та Р. Батлер мали на меті пом'якшити атмосферу напруженості у британсько-радянських відносинах.

Набагато далі у цьому плані йшов представник лейбористської партії Лорд Лістовел. 26 жовтня 1939 р. на засіданні британського парламенту він відкрито запропонував дати зрозуміти керівництву Кремля, що "ми не маємо наміру тепер чи у майбутньому оспорювати їх (СРСР – *I. М.*) нову позицію у Східній чи Північно-Східній Європі" або "чинити опір російській експансії у Східній Європі". На його думку, це слід було об'рунтовувати відсутністю у Великій Британії інтересів у цьому регіоні, які необхідно було б захищати³⁴. Зважаючи на те, що ці заяви робили особи, які (принаймні восени 1939 р.) не приймали рішень і не формували зовнішньополітичної лінії Великої Британії щодо Радянського Союзу, їх ефект був доволі слабким.

Незважаючи на відсутність офіційних заяв, які б окреслювали позицію британського уряду у питанні взаємин з СРСР, зміна політичної атмосфери була відчутною. Це яскраво засвідчила реакція офіційного Лондона стосовно підписаної 10 жовтня 1939 р. радянсько-литовської угоди, ініціатором укладення якої була Москва. За її умовами Вільно з прилеглими територіями переходив до складу Литовської держави³⁵. Незважаючи на протести польського уряду³⁶, геополітичні зміни у Балтії не викликали критики з боку керівництва Великої Британії. Цілком очевидно, що британські політики, певною мірою наслідуючи позицію уряду Сполучених Штатів Америки³⁷, мовчки погодилися на перехід Віленщини до Литви. Проте, у дійсності цим маневром офіційний Лондон продемонстрував Кремлеві власне небажання конфліктувати з ним.

Саме у момент поступового зміщення поглядів британської зовнішньої політики у бік Радянського Союзу відбувалися перші візити міністра закордонних справ польського уряду в еміграції Августа Залеського (11–12 жовтня) та прем'єр-міністра Владислава Сікорського (14–20 листопада) до Великої Британії. У ході цих зустрічей обидві сторони мали намір перш за все обмінятися поглядами та визначити позицію з цілого ряду питань³⁸. Але зміщення акцентів у британській зовнішній політиці неабияк вплинуло на позицію керівництва країни, що було відчутним під час візитів.

Зважаючи на те, що Велика Британія перебувала формально у стані війни з Німеччиною, Е. Галіфакс, а також Н. Чемберлен під час зустрічей (у ході двох візитів) з поляками неодноразово підкреслювали намір продовжувати війну до повної перемоги³⁹. Аналогічною, на їх погляд, повинна була бути позиція і польського еміграційного уряду. Однак, розуміючи що Польща перебуває у стані неоголошеної війни з СРСР, британські політики акцентували увагу на тому, що “слід уникати будь-яких дій, спрямованих проти Радянського Союзу”⁴⁰. Британці сподівалися, що їм вдасться запобігти поглибленню радянсько-німецької співпраці, а тим більше відкритого переходу СРСР на бік Німеччини. Зважаючи на це, Е. Галіфакс та Н. Чемберлен під час зустрічі з А. Залеським (11 жовтня) вказали останньому, що польський уряд повинен іти “в одній шерензі із союзниками” (Велика Британія та Франція) і не виходити з неї⁴¹.

Аналогічну позицію займали британські лідери і під час зустрічі з В. Сі-корським. Було очевидним, що за будь-яких обставин британці не погодяться (та й не дозволять), щоб поляки проводили власну політичну лінію щодо Кремля, яка восени 1939 р. тільки призвела б до конфронтації. Глава польського уряду після повернення з Лондона визнав на засіданні Ради Міністрів 23 листопада 1939 р., що його кабінет просто змушений іти у руслі англійської зовнішньої політики, особливо що стосується взаємин з СРСР⁴². Водночас у польських дипломатів склалося враження, що на той момент самі британці не мали чітко визначеної лінії політики стосовно Москви. На цьому особливо наголошував А. Залеський після повернення з Лондона⁴³.

У ході цих візитів йшлося також і про майбутні кордони Польщі, що дозволило полякам певною мірою визначити погляди британців. Здебільшого це стосувалося східного кордону. Так, під час розмови А. Залеського з головою Форин Оффіс 12 жовтня 1939 р., останній пригадав польському дипломатові, що у 1919 р. кордон, запропонований лордом Керзоном, відомий згодом як лінія Керзона*, відділяв від Польщі терени не польські, а тільки українські або білоруські. За словами Е. Галіфакса, недавно встановлений радянсько-німецький кордон пролягав в основному по цій лінії, за винятком територій на північний схід від Варшави, що прилягають до Східної Пруссії загальною площею 12 тисяч квадратних кілометрів. Глава британського МЗС припускав, що “цю територію у майбутньому можна буде повернути до Польщі шляхом переговорів з Радянською Росією на мирній конференції”⁴⁴. Про відновлення влади Польщі на теренах колишніх “східних кресів” не йшлося. У розмові керівник Форин Оффіс зробив особливий наголос на тому, що “за жодних обставин Польща не може розраховувати на те, щоб Велика Британія розпочала війну проти Радянської Росії задля повернення польських тери-торій окупованих Радами”⁴⁵.

А. Залеський не мав вагомих аргументів, аби опиратись такій позиції. Англо-польський договір від серпня 1939 р** не передбачав активних воєнних дій зі сторони Великої Британії у випадку нападу на Польщу Радянського Союзу⁴⁶. Як свідчать записи щоденника тодішнього польського посла у Лондоні Едварда

Рачинського, польський міністр погоджувався не висувати “на разі” жодних претензій до СРСР⁴⁷. Далі цього розмова не заходила. Однак, акценти, розставлені господарями зустрічі, не залишали сумнівів у тому, що позиція офіційного Лондона у питанні східного кордону Польщі формується з врахуванням принципів політики щодо Москви.

Це яскраво засвідчило засідання депутатів британського парламенту під час якого розглядалася польська проблема, зокрема, її територіальний аспект. Так, 26 жовтня під час засідання Палати громад керівник британського зовнішньополітичного відомства зазначив, що, по-перше, кремлівське керівництво ніколи не зробило б подібних кроків, якби німецький уряд не показав прикладу, нападаючи на Польщу без оголошення війни. По-друге, акція радянського уряду полягала на просуванні власного кордону до лінії, яка була запропонована британською делегацією як східний кордон польської держави під час Паризької мирної конференції⁴⁸. Наголоси, зроблені Е. Галіфаксом, були доволі несподіваними, хоча б з огляду на те, що пролунали з уст людини, яка займала одну з ключових посад в уряді Н. Чемберлена.

Заяви подібного характеру свідчили про небажання британського уряду ставити на порядок денний розгляд питання окупації Радянським Союзом практично половини польської території⁴⁹. Водночас, це було черговою спробою вказати полякам, що офіційний Лондон не ставить собі за мету будь-що добиватися відродження незалежності їх держави у кордонах з серпня 1939 р.

Реакція польського еміграційного уряду на цю заяву була миттєвою. 27 жовтня А. Залеський на засіданні Ради Міністрів повідомив про цей факт і вказав, що надіслав до Е. Галіфакса листа з власними зауваженнями⁵⁰. У своєму посланні він показував несумісність заяви керівника Форин Оффіс з основними положеннями англо-польської політичної лінії щодо СРСР, узго-дженої на жовтневій зустрічі у Лондоні⁵¹. При цьому польський міністр висловив стурбованість тим, що німецька та радянська пропаганда могли використати цю заяву як натяк на майбутню позицію британського уряду щодо післявоєнного польсько-радянського кордону⁵².

У підсумку глава Форин Оффіс змушений був спростувати власну заяву. У листі-відповіді до А. Залеського Е. Галіфакс зазначив, що його промова у парламенті не була чимось новим у політиці британського уряду щодо Польщі і не мала офіційного характеру⁵³. Аналогічне трактування заяви 26 жовтня було зроблене Е. Галіфаксом особисто В. Сікорському під час візиту останнього до Лондона у листопаді 1939 р. Як наслідок, це певною мірою розвіяло усі сумніви, що зародилися з-поміж поляків⁵⁴.

За таких обставин цілком зрозуміло, чому під час візиту В. Сікорського у Лондон (14–20 листопада) дана проблема не обговорювалася. Було відчутним небажання британців порушувати питання, які каменем спотикання у взаєминах Польщі та Радянського Союзу. Водночас, виявилася несумісність поглядів А. Залеського та В. Сікорського стосовно відновлення передвоєнного кордону

на сході. Відтак пропновані ними шляхи врегулювання можливої територіальної суперечки з Радянським Союзом також відрізнялися. І, якщо глава польського МЗС неухильно дотримувався ідеї відновлення *status quo*, то прем'єр польського уряду вже восени 1939 р. не виключав, що у майбутньому Польща змушена буде відмовитися від деяких територій на сході. Зміст розмови кореспондента Польського Телеграфного Агентства, керівника лондонського Закордонного Пресового Агентства (*Foreign Press Association*) Стівена Літауера з В. Сікорським свідчить, що на момент візиту до Лондона останній доволі песимістично оцінював шанси відновлення влади Варшави на “східних кресах”. Як з'ясувалося В. Сікорський не був проти приєднання до Польщі Східної Пруссії, як компенсації за втрачені східні воєводства, у випадку неможливості їх повернення⁵⁵.

Сумніви польського прем'єра щодо шансів відновлення *status quo ante bellum* мали під собою певне підґрунтя. По-перше, повернути втрачені “східні креси” без сторонньої підтримки було практично неможливо. Заяви ж британських лідерів про небажання конфліктувати з Москвою через ці терени автоматично виключали ймовірність ангажування британців на боці поляків. По-друге, восени 1939 р. польські політики в еміграції доволі добре орієнтувалися у поглядах радянської сторони стосовно проблеми відновлення польської державності. Прикладом може бути розмова одного з румунських дипломатів з радянським представником з секретаріату Ліги Націй у Женеві Андрієм Соколіним про яку повідомив польський генеральний консул у Швейцарії Казімеж Трембіцький. У ході вищезгаданої розмови А. Соколін зазначив, що “Радянський Союз не цікавить проблема відбудови Польщі. У жодному випадку цього не можна було б досягнути за рахунок територій щойно отриманих Росією”. При цьому радянський дипломат припустив, що, у випадку відновлення польської незалежності, його уряд міг би погодитися на лінію Керзона⁵⁶. За таких обставин будь-які спроби поляків висунути на порядок денний питання східного кордону вели б тільки до конфронтації з Кремлем, і не знайшли б підтримки з боку західних союзників.

Перебіг перших англо-польських зустрічей засвідчив невизначеність, а до певної міри й обережність британських політиків у питанні майбутніх кордонів Польщі. Складність і непередбачуваність міжнародної ситуації впливали на їхню поставу у справі післявоєнного геополітичного устрою держав регіону конфлікту. Атмосфера переговорів у Лондоні вже тоді дозволяла зауважити цілий ряд моментів, які свідчили про еволюцію ставлення британців щодо нещодавно окупованих східноєвропейських країн, втім і Польщі. Це відчували і самі ж поляки. Так, голова Комітету міністрів до справ краю Казімеж Соснковський буквально через кілька днів після візиту А. Залеського у Лондон наголошував на засіданні Ради Міністрів 17 жовтня 1939 р. на небезпечній стосовно поляків еволюції громадської думки союзників (Франція, Велика Британія), керованої урядами цих країн. Не звинувачуючи у цьому британський уряд, він вважав, що це

робиться для того, щоб “зіпхати Польщу з позиції повноправного союзника до ролі зубожілого родича, що чекає на таке чи інше арбітральне вирішення польських справ”⁵⁷.

Таким чином, з початком Другої світової війни польське питання стало одним з головних напрямків зовнішньої політики Великої Британії. Офіційний Лондон пріоритетним завданням вважав відновлення незалежності Польщі. Втім перші зустрічі з польськими політиками та низка документів вказували на відсутність у британців чітко окресленої позиції стосовно майбутніх кордонів Польщі, розбіжність поглядів обох сторін у цьому питанні. Не визнаючи недавніх геополітичних змін у Східній Європі, британські дипломати все ж морально готували поляків щодо ймовірності реконструкції територіальних меж їхньої держави, а відтак відмови від частини теренів на сході країни.

THE OPINION OF BRITISH AUTHORITIES ABOUT POLAND'S FUTURE (SEPTEMBER–NOVEMBER 1939)

Ihor MRAKA

Ivan Franko National University of Lviv
Department of Local History

The Beginning of the Second World War and the defeat of Poland changed the circumstances on the European continent practically in all fields – political, military and economy. The real situation demanded changes of foreign policy of British authorities despite the former obligation to support Polish independence. Official Paris and London recognized and supported Polish exile government, which was led by Wladyslaw Sikorsky. First Polish-British meeting showed that British officials did not have common vision of Poland's future and political steps of Kremlin.

Key words: Poland, Great Britain, Soviet Union, borders, Curzon line.

¹ Nazi-Soviet Relations 1939–1941. Documents from the Archives of The German Foreign Office / ed. by R.G. Sontag, J.S. Beddie. – Washington : Department of State, 1948. – P. 78.

² Ibid. – P. 105–108.

³ От пакта Молотова-Риббентропа до договора о базах. Документы и материалы / сост. Х. Арумяэ, Р. Хелме и др. – Таллин : Периодика, 1990. – С. 120.

⁴ Поздеева Л. Дневник И.М. Майского. Из записей о британской политике 1938–1941 гг. / Л. Поздеева // Новая и новейшая история – 2001. – № 3. – С. 54.

⁵ Мельтюхов М. Советско-польские войны / М. Мельтюхов. – Москва : Яуза, Эксмо, 2004. – С. 534.

⁶ Китчен М. “Загадка, покрытая мраком неизвестности”: британские оценки СССР на начальном этапе Второй мировой войны / М. Китчен // Война и политика 1939–1941. – Москва : Наука, 2000. – С. 106.

⁷ Макарчук В. Міжнародно-правове визнання державного кордону між Україною і Польщею (1939–1945 рр.) / В. Макарчук. – Київ : Атіка, 2004. – С. 123.

⁸ Семиряга М. Тайны сталинской дипломатии 1939–1941 / М. Семиряга. – Москва : Высшая школа, 1992. – С. 92.

⁹ Doerr P. W. ‘Frigid but Unprovocative’: British Policy towards the USSR from the Nazi–Soviet Pact to the Winter War, 1939 / P. Doerr // Journal of Contemporary History (London). – 2001. – № 3. – P. 425.

- ¹⁰ Batowski H. *Zachyd wobec granic Polski 1920–1940* / H. Batowski – Jydu : Wydawnictwo Jydzkie, 1995. – S. 165.
- ¹¹ Олійник М. Дипломатія СРСР в початковий період Другої світової війни / М. Олійник // *Сторінки воєнної історії України : зб. наук. статей / НАН України. Інститут історії України.* – Київ, 2002. – Вип. 6. – С. 301.
- ¹² Семиряга М. Тайны сталинской дипломатии... – С. 92.
- ¹³ *Poland in the British Parliament 1939–1945* / Ed. by W. Jędrzejewicz. – New York : Jzyef Piisudski Institute of America, 1946. – Vol. 1. – P. 247.
- ¹⁴ Рейнольдс Д. Великобритания и “третий рейх”. 1939–1940 гг / Д. Рейнольдс // *Новая и новейшая история.* – 1991. – № 3. – С. 51.
- ¹⁵ Поздеева Л. Лондон–Москва. Британское общественное мнение и СССР. 1939–1945 / Л. Поздеева. – Москва : ИВИ РАН, 2000. – С. 63.
- ¹⁶ Batowski H. *Zachyd wobec granic Polski...* S. 170.
- ¹⁷ *Ibid.* S. 171.
- ¹⁸ *Ibid.* S. 12–13, 116.
- ¹⁹ *Ibid.* S. 171.
- ²⁰ Gardner L. *Strefy wplywy. Wielkie mocarstwa i podziai Europy. Od Monachium do Jaity* / L. Gardner. – Warszawa : Księzka i Wiedza, 1999. – S. 81.
- ²¹ Цит. за Ширер У. *Взлёт и падение Третьего рейха.* Т. 1 / У. Ширер. – Москва : Воениздат, 1991. – С. 19.
- ²² *Poland in the British Parliament...* Vol. 1. – P. 327–328.
- ²³ *Parliament and Politics in the Age of Churchill and Attlee. The Headlam Diaries 1935–1951* / ed. by Stuart Ball. – Cambridge : Cambridge University Press, 1999. – P. 169–172; Colville J. *The Fringers of Power. 10 Downing Street Diaries 1939–1955* / J. Colville. – New York, London : W. W. Norton & Company, Inc., 1985. – P. 40.
- ²⁴ Hanak H. *Sir Stafford Cripps as British Ambassador in Moscow May 1940 to June 1941* / H. Hanak // *The English Historical Review.* – 1979. – № 370. – P. 52–53; Huias M. *Memorandum Stafforda Crippsa z 22 paudziernika 1940 r. Polskie aspekty* / M. Huias // *Dzieje Najnowsze.* – 1993. – № 4. – S. 82.
- ²⁵ Doerr P. W. ‘Frigid but Unprovocative’: British Policy towards the USSR... P. 427.
- ²⁶ Майский И. *Воспоминания советского дипломата* / И. Майский. – Москва : Междунар. отношения, 1987. – С. 461.
- ²⁷ Batowski H. *Pierwsze kontakty rzędowe polsko-brytyjskie po wrzeźniu 1939* / H. Batowski // *Studia Historyczne.* – 1971. – № 4. – S. 332.
- ²⁸ Kornat M. *Polska 1939 roku wobec Paktu Ribbentrop-Moiotow* / M. Kornat. – Warszawa : Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2002. – S. 478.
- ²⁹ Черчилль У. *Вторая мировая война.* Т. 1 / У. Черчилль. – Москва : Военное издательство Мин. обороны Союза ССР, 1955. – С. 407.
- ³⁰ Там же.
- ³¹ Raack R. *Stalin’s Plans for World War II* / R. Raack // *Journal of Contemporary History.* – 1991. – Vol. 26, № 2. – P. 218.
- ³² *Poland in the British Parliament...* Vol. 1. – P. 357.
- ³³ Цит. за Чубарьян А. *Советская внешняя политика (1 сентября – конец октября 1939 года)* / А. Чубарьян // *Война и политика, 1939–1941* / отв. ред. Чубарьян А., Городецкий Г. – Москва : Наука, 2000. – С. 10.
- ³⁴ *Poland in the British Parliament...* Vol. 1. – P. 352.
- ³⁵ *Documents on Polish-Soviet Relations 1939–1945.* Vol. 1: 1939–1943. – London : General Sikorski Historical Institute, 1961. – P. 62–63.
- ³⁶ *Ibid.* 62–63.
- ³⁷ Grzelocski B. *Dyplomacja USA a odzyskanie Wilna i okręgu wileckiego przez Litwk w 1939 r.* / B. Grzelocski // *Dzieje Najnowsze.* – 2002. – № 4. – S. 52–53.
- ³⁸ Duraczycski E. *Rzęd Polski na uchodutwie 1939–1945. Organizacja, personalia, polityka* / E. Duraczycski – Warszawa : Księzka i Wiedza, 1993. – S. 57.

³⁹ Polska w polityce międzynarodowej (1939–1945). Zbiór dokumentów. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1989 – S. 593; Archiwum polityczne Ignacego Paderewskiego. T. IV: 1935–1940 / opr. T. Jędruszczak, A. Leinwand. – Wrocław : Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1974. – S. 262.

⁴⁰ Polska w polityce międzynarodowej... S. 593.

⁴¹ Ibid.

⁴² Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego. Archiwum Stanisława Kota. – Sygn. 223. – S. 9.

⁴³ Contouvidis J., Reynolds J. Poland 1939–1947 / J. Contouvidis, J. Reynolds – Leicester : Leicester University Press, 1986. – P. 33.

* Примітка: “лінія Керзона”, проект польсько-радянської демаркаційної лінії, запропонованої міністром закордонних справ Великої Британії Джорджем Керзоном під час радянського наступу на Варшаву у серпні 1920 р. на підставі проекту східного кордону Польщі, визначеного 8 грудня 1919 р. Найвищою радою Паризької мирної конференції: проходила від Гродно на Ялівку, Немирів, Брест Литовськ, Дорогуськ-Устилуг, на схід від Грубешова через Крилів, на захід від Рави-Руської, на схід від Перемишля до Карпат (Довідник з історії України / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – Київ : Генеза, 2001. – С. 296–297).

⁴⁴ Polska w polityce międzynarodowej... S. 594.

⁴⁵ Ibid. S. 593.

** Примітка: 25 серпня 1939 р. був підписаний договір про взаємодопомогу між Польщею та Великою Британією. Згідно статей цього договору Велика Британія зобов’язувалася надати допомогу Польщі у випадку збройного нападу на неї однієї з “європейських держав”. Однак, у таємному протоколі названого договору було обумовлено, що під “європейською державою” слід розуміти Німеччину. В разі нападу на Польщу іншої країни (втім і СРСР) згідно таємного протоколу передбачалося тільки проведення взаємних консультацій (Polska w polityce międzynarodowej... S. 470–474).

⁴⁶ The Great Powers and the Polish Question 1941–1945. A Documentary Study in Cold War Origins / ed. by A. Polonsky. – London : London School of Economics and Political Science, 1976. – P. 67–69.

⁴⁷ Raczyński E. W sojusznictwie Londynie. Dziennik ambasadora Edwarda Raczyńskiego 1939–1945 / E. Raczyński – Warszawa : Naczelna Oficyna Wydawnicza, 1989. – S. 57.

⁴⁸ Poland in the British Parliament... Vol. 1. P. 356.

⁴⁹ Tebinka J. Polityka brytyjska wobec problemu granicy polsko–radzieckiej 1939–1945 / J. Tebinka – Warszawa : Neriton, 1998. – S. 87.

⁵⁰ Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej. T. 1: паўдзiеrнік 1939 – czerwiec 1940 / opr. W. Rojek. – Kraków : Secesja, 1994. – S. 51.

⁵¹ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (далі – AAN). HI / Ministerstwo Spraw Zagranicznych. – Sygn. 53. – S. 473.

⁵² Ibid. S. 474.

⁵³ Ibid. S. 469–470.

⁵⁴ Polska w polityce międzynarodowej... S. 617–618.

⁵⁵ The Great Powers... P. 75–76; Ѓwiderska H. Drobiazgi Jaitacskie / H. Ѓwiderska // Zeszyty Historyczne. – 1993. – № 106. – S. 68–69.

⁵⁶ AAN. Poselstwo w Bernie. – Sygn. 6. – S. 66.

⁵⁷ Protokoły z posiedzeń Rady Ministrów... T. I. – S. 39.